

B. Romantsova

TOWARDS THE CHANGING OF KAFKA'S "THE METAMORPHOSIS" INTERPRETATION

The present article deals with the changing of Kafka's "The Metamorphosis" interpretation. The article involves critical essays by Max Brod, Friedrich Dürrenmatt, Albert Camus, Walter Benjamin, Georges Bataille, Nathalie Sarraute, Vladimir Nabokov and contemporary German literary critics. Special attention is paid to the Ukrainian interpretative tradition of Kafka's works, in particular to the critical essays by Dmitry Zatonskii and Eugenia Voloshchuk. According to the author's hypothesis, the symbolism of "The Metamorphosis" is the core interest of most researchers. The shift of the focus of interest from autobiographical material toward structuralist approach and psychoanalysis can also be noticed.

Keywords: Max Brod, biographism, Friedrich Dürrenmatt, Albert Camus, Walter Benjamin, mythological approach, Georges Bataille, concept of self-power, Nathalie Sarraute, Vladimir Nabokov, Dmitry Zatonskii, fantastic, Eugenia Voloshchuk, symbol.

Матеріал надійшов 16.04.2015

УДК 821.112.2-21.09"19"

Савченко Р. С.

ОРАТОРІЯ ГОТФРІДА БЕННА «БЕЗПЕРЕРВНЕ» ЯК СПРОБА ВІДРОДЖЕННЯ ТРАГІЧНОГО МІФУ В ХХ ст.

У статті розглянуто ораторію Г. Бенна «Безперервне» як спробу відродження трагічного міфу в ХХ ст. Образ Безперервного проаналізовано як міфологічний, із залученням ідей Ф. Ніцше. Стаття дає загальне уявлення про творчість Г. Бенна в контексті становлення європейської модерної поезії ХХ ст.

Ключові слова: Ніцше, Бенн, міф, трагедія, модернізм, воля до влади, ораторія, Безперервне, культурна криза.

Творчість Готфріда Бенна, видатного німецького поета, припадає на 1912–1956 рр. ХХ ст. З часом відверто натуралістичні експресіоністські тенденції його ранніх віршів (збірки «Морг» (1912), «Сини» (1913), «Плоть» (1917)) поступаються виваженій філософській гармонії пізніх років – пошукам досконалої форми, намаганням осмислено представити ірраціональний натхнений порив митця.

Переживши дві світові війни, в яких його рідна країна відіграла далеко не останню роль, Готфрід Бенн мав можливість якнайкраще відчувати кризу культури, названу О. Шпенглером «присмерком Європи». А вся поетична творчість митця в той чи інший спосіб виявлялась протидією культурному занепаду. Як експресіоніст, він був здатен шокувати обивательську свідомість хоча й відразливими, але від цього не менш

життєвими образами, а в пізній творчості – повернути цю свідомість, розбурхану подіями століття, до рівноваги за рахунок плавності, статичності віршованих форм.

У чому ж секрет такої негасимої життєвості образів поезії Готфріда Бенна? Адже йдеться не тільки про досконалість форми чи високоінтелектуальний зміст. Історія знає чимало витончених версифікаторів, які, награвшись з формами та зарозумілими фразами, наступного дня зникли, не залишивши помітного сліду в поетичному дискурсі. Готфрід Бенн упродовж своєї творчої біографії від 1912 до 1956 р. створював вірші поезії, серед яких немає творів-одноденок. Його творчість є немовби унаочненням процесу трансформації європейської поезії ХХ ст. як шляху від стихійного оновлення в рамках ранніх модерністичних рухів до витонченого зрілого модернізму 50-х років. Так чи інакше, в умовах загальної культурної кризи, зумовленої руйнацією цінностей попереднього століття (ніцшеанське «Бог помер»), мистецтво є останнім плацдармом для пошуку нового етосу як символічна форма, витоки якої сягають міфу. У процесі свого творчого становлення сам Г. Бенн випробував декілька способів «вхопити» праміф: від стихійних поривів діонісійного в ранній творчості до рівноваги аполлонійного та діонісійного в пізніх поезіях. На наш погляд, ораторія «Безперервне» (оригінальна назва – «Das Unaufhörliche») (1931) на музику П. Гіндеміта є вдалим прикладом, на якому можна продемонструвати особливості міфопоетичного мислення поета. Мета нашої статті – проаналізувати прояви міфу в цьому творі та сформулювати про них цілісне уявлення – як про важливу основу, що робить поезію Г. Бенна видатним культурним явищем ХХ ст.

Для філософів та митців початку ХХ ст. стає очевидним те, що, втрачаючи зв'язок з міфом, людина віддаляється також і від творчої складової буття, перекреслюючи тим самим і свій зв'язок із життєвою силою. У «Народженні трагедії з духу музики» Ф. Ніцше вперше висловлює думку про те, що занепад культури зумовлюється відходом людини від міфу: «Без міту кожна культура втрачає здорову творчу природну силу: тільки обставлений мітами горизонт замикає весь рух культури в єдність», – стверджує філософ [2, с. 120]. Справжній поет, будучи, по суті, міфотворцем, наділяє кожен свій твір цією «здоровою творчою природною силою», а отже, мистецька «Wille zur Macht», воля до сили, стає рушієм культурного оновлення. Її основою є міф.

«Давній міф – це ґрунт, на якому поступово зростає вся сучасна поезія... <...> Міфотворче мислення – це прототип, а мислення поета лишається, в сутності, міфопоетичним», – цитує Ф. К. Прескотта у своєму «Есеї про людину» Е. Кассіер [2, с. 120]. Останній бачить у міфі спільну основу мистецтва, релігії та інших символічних форм культури, що вибудовують її єдність. Ствердження та постійне відчуття цієї єдності – запорука життєвої сили культури, її захист від занепаду. І важливу роль у цьому відіграє трагічний міф: за Ніцше, тільки повернення до цієї праоснови світовідчуття здатне послабити кризу, що охопила суспільство вже наприкінці ХІХ ст., – кризу науки та «теоретичної людини».

Ніцше розумів трагічний міф як такий, що здатен народитися з «духу музики», а власне, з духу діонісійного дифірамба та співів хору сатирів у агітній трагедії, а не з класичної гармонії аполлонової кіфари. Спільність музики та трагічного міфу філософ описував так: «Обоє походять із однієї мистецької царини, яка лежить по той бік аполлонійного; обоє осявають ту сферу, в радісних акордах якої чарівно затихають як дисонанс, так і жахливий світообраз; обоє граються терниною скорботи, довіряючи величезній могутності своїх чарів; обоє виправдовують цією грою екзистенцію навіть найгіршого світу» [2, с. 127]. Тож митець, що свідомо чи несвідомо ставитиме перед собою завдання відродити трагічний міф у сучасності, мусить наповнити твір таким «духом музики».

На нашу думку, ораторія «Безперервне» є найбільш показовою спробою відродження саме трагічного міфу. Поява цього твору – результат плідної дружньої співпраці поета з композитором Паулем Гіндемітом. Прем'єра ораторії відбулася 21 листопада 1931 р. в Берлінській філармонії під керівництвом Отто Клемперера. Аналіз поетичного тексту ораторії дає змогу простежити специфіку міфотворчості Готфріда Бенна, а найголовніше – встановити, чи вдалося митцю сконструювати трагічний міф у цілісності та повноті властивостей.

За Е. Кассіером, невід'ємною ознакою міфу є *хаотичність*. Початково міфологічне мислення не передбачає логічних зв'язків, адже «реальний суб'єкт міфу – не субстрат думки, а субстрат почуття» [1, с. 534]. Цю хаотичність можна відчутти і при сприйнятті «Безперервного». Хоча композиція ораторії чітко структурована (три частини з чітким розподілом партій між хором та солістами), але сам образ Безперервного, об'єднуючи частини в цілісність, лишається попри все хаотичним, як природна стихія:

*Der Tropen Brände,
der Arktis eisige Schauer,
hinan, hinab,
ein Hauch.*

*Тропічні пожежі,
арктичні холодні зливи,
нагору, униз,
подув.*

(підрядник)

У творі поета образ Безперервного за своїми характеристиками є саме образом, притаманним трагічному міфу, якщо відштовхуватись від такої фрази Ніцше: «Образи міту мусять бути непомітно-всюдисущими демонічними вартовими, під наглядом яких виростає молода душа...» [2, с. 120]. Так само й Безперервне – всюдисуще:

*Sein Lager
von Ost nach West
mit Wachen auf allen Höhen,
kein Ding hat Frieden
vor seinem Schwert.*

*Його табір
зі сходу на захід
пильнуючи всі знуцання,
жодна річ не уникне
його меча.*

(підрядник)

Безперервне – демонічне, темне: «wie dunkel ist sein Farb und Angesicht» («який темний його колір та вигляд»). Воно, як хтонічна міфічна істота, – дико ненаситне:

*...mit Tag und Nacht
ernährt und spielt es sich
von Meer zu Meer...*

*...днем та ніччю
живиться та грається
від моря до моря...*

(підрядник)

Немає ніякої логіки в його просторових переміщеннях: як і хаос, воно початково присутнє скрізь, але не скрізь проявляється. Так, бачимо з тексту, що воно далеке від буденного, зануреного в матеріальні проблеми сприйняття звичайної людини. Через алюзію до ринкової площі, над якою балансує канатоходець із «Заратустри»¹, Г. Бенн намагається показати нонконформістський характер Безперервного:

*Das Markttor, in dessen Schatten
der Seiler webt, am Stein
der Ruf der Wechsler schallt,
hat nicht die Farbe dessen.*

*Ринкові ворота, в чийї тіні
рухається канатоходець, на камінні
лунає крик міняйл,
не свого кольору.*

(підрядник)

Безперервне не належить до світу натовпу міняйл, а має «інший колір». Доторкнутись до нього та вповні оцінити його значення може тільки людина, що здатна відрізнити світ матеріального («ринкові ворота») від царини духовного (Безперервне).

В ораторії Безперервне порівнюється з «темним напоєм» («ein dunkler Trank»), смак якого відображено засобами синестезії: «wie bitter ist sein Farb und Angesicht» («який гіркий його колір та вигляд»). Сам поет пояснює, що цей образ покликаний висловити найширше підґрунтя *життя*², базовий принцип перетворення та розхитування його форм. Людині варто зіткнутися з ним, як із жахом діонісійного Праєдиного, щоб відчутти та проявити свою *волю до сили*. Це зіткнення з Праєдиним – не що інше, як зіткнення з Ніщо – тим самим хаосом, що існував споконвіку і без якого нав'язаний сократичною людиною теоретичний оптимізм швидко розсіплеться.

Наївно та іронічно звучить в ораторії «Маленький марш» («Kleiner Marsch») таких наукових оптимістів, що протиставляють свої досягнення Безперервному:

*Aber die Fortschritte
der modernen Technik!
Raketenautos
an den Mond,
Projektillaviatik
an die Sterne...
... Abendland durch alle
Stratosphären:
hoch die mythenlose weiße Rasse.*

*Але ж прогрес
сучасної техніки!
Ракетний транспорт
до місяця,
супутники
до зірок...
...Захід крізь усі
стратосфери:
слався, не скута міфом біла расо.*

(підрядник)

¹ У Ніцше постать канатоходця протиставляється натовпу на площі. Метафорично – це образ людини, що наважилась балансувати на канаті-шляху від мавпи до Надлюдини, і чим ближча заповітна мета, тим більше кпинів від натовпу ця людина отримає.

² weitesten Hintergrund des Lebens.

Відчуття втрати міфу в ХХ ст. людина намагається компенсувати також технічним прогресом, який ніби підносить нагору, але згодом виявляється, що це «hoch» («слався») насправді є «Grab der mythenlosen weißen Rasse» («могилою позбавленої міфу білої раси»).

У сучасному Г. Бенну світі, охопленому нігілізмом, людина мусить спершу досягнути порожнечу «Ніщо»³, а вже потім шукати порятунку від цього в міфотворчості. Тож «нігілістичний напій» Безперервного цілком суголосний духу часу Г. Бенна:

*Verwandlung
unaufhörlich
reicht ihren Becher Nichts,
den dunklen Trank.*

*Перетворення
безперервно
підносить свій бокал, наповнений Ніщо,
темний напій.*

(підрядник)

Сам митець коментував образ Безперервного так: «Спрямоване на індивідуума Безперервне, звісно, є трагічним, болучим законом»⁴ [4, с. 600]. Цей трагічний закон спершу ніби висміюється сучасною письменникою релятивістською свідомістю:

*Das ist ja alles Tiefsinn,
Feldkult, Mythe –
ich bin von heute,
ich bin Relativist!*

*Це все мудрування,
Культ плідючості, міф –
Я з сьогоднішня,
Я – релятивіст!*

(підрядник)

Бачимо в цьому вміння дивитися на явище з різних точок зору: релятивіст, партію якого в ораторії виконує соліст-баритон, не заперечує міф узагалі, а лише відмовляється використовувати для його описів віддалені від життя абстракції, а також висловлює здоровий сумнів у тому, що його сучасники здатні дотримуватися настанови одного з ранніх гімнів Гете – «Das Göttliche» («Боже-ственне») (1775–1786):

*Edel sei der Mensch,
hilfreich und gut⁵,
solange es die Verhältnisse gestatten,
aber wenn ein Umschwung eintritt,
dann vor allem selber gut essen und trinken
und abends ein gesunder Schlaf!*

*Благородною будь, людино,
Готовою допомогти та доброю,
Доти, доки дозволяють обставини,
Але коли починаються зміни,
Тоді, перш за все, самому добре поїсти та попити
Та здоровий сон вночі!*

*...Mit einem Wort:
die Völker wechseln,
doch
unaufhörlich
bleiben die Geschäfte!*

*...Одним словом:
народи змінюються,
але
безперервно
лишаються справи!⁶*

(*варіант перекладу: «все лишається так, як і було»)

(підрядник)

Але хор ораторії протиставляє скептицизму релятивіста творчу силу діонісійного: «das Ringende geht in die Schöpfung ein» («Те, що бореться, входить у творіння»). «Das Ringende» («Те, що бореться») протистоїть міщанському спокою, байдужому «Satt- und Glücklich-sein!» («ситому та щасливому буттю»). Це начало невід'ємне від страждання, але, тільки пробуджуючи його через дотик до міфу та міфотворчості, людина здатна стати «нескінченною», «безпервною».

³ Як влучно висловився Ніцше в «Генеалогії моралі»: «Людина радше прагнучиме ніщо, ніж нічого не прагнучиме».

⁴ Auf das Individuum angewendet ist das Unaufhörliche allerdings ein tragisches, schmerzliches Gesetz.

⁵ У Гете читаємо:

*Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!
Denn das allein
Unterscheidet ihn
Von allen Wesen,
Die wir kennen.*

*Благородною будь, людино,
Готовою допомогти та доброю,
Бо лише це
Відрізняє її
Від всіх істот,
Відомих нам.*

(підрядник)

⁶ Слово «Geschäft» може вживатися у двох значеннях – «справа» і «підприємство, торговельний дім», можливо, через таку гру слів Г. Бенн акцентує на споживацькому характері сучасного йому суспільства.

Трагічний міф в ораторії відроджується завдяки функції хору. Ніцше стверджує, що в аттичній трагедії саме хор сатирів репрезентував діонісійне начало, недоступне в буденному житті. Хор він називає «самовіддзеркаленням діонісійної людини» [2, с. 51] в тому сенсі, що як споглядач вистави той неминуче віддзеркалює глядача в залі, а отже, і діонісійного мрійника, що живе в душі цього глядача.

Філософ зазначає, що первісно трагедія є лише «хором», а не «драмою» [2, с. 53]. Тож жанр ораторії, як хоровий за формою, ще більш наближений до трагічного міфу, аніж сама давньогрецька трагедія. Завдяки хору ми переживаємо втрату принципу індивідуалізації. Власне, вже те, що хор (колективне) заперечує солісту (індивідуальному), символічно відображає конфлікт сократичної людини-індивідуаліста з колективним (міфологічним) підсвідомим.

Як і дифірамбічний хор, описаний Ніцше, хор в ораторії Бенна та Гіндеміта є «хором преображених, котрі геть забули своє громадянське минуле, своє соціальне становище...» [2, с. 52]. В ораторії немає імен персонажів, є тільки різні види хорів (хор чоловіків, жінок, хор хлопчиків, змішаний хор...), а якщо передбачено виконання партій окремими солістами, то вони аж ніяк не є домінуючими над хоровими партіями. Завдяки цьому слухач може відчувати себе частиною загального міфу, і навіть *синтезу міфів* (якщо припустити, збільшення кількості хорових партій збільшує кількість міфічних діонісійних візій).

Варте уваги й те, що ораторія початково – жанр церковної музики, Гіндеміт же одразу приписував до назви «Безперервного» визначення «світська ораторія». Але церковна генеза є важливою вказівкою на *ритуал*, що є обов'язковою ознакою міфічного мислення. Таким чином,

справджується ще одна ознака міфу – *синкретизм мистецтв*: в ораторії поєднується мистецтво співу, віршування та ознаки драматичного дійства (діалог між музичними партіями).

Ніцше стверджував, що призначення міфу та науки багато в чому схоже і полягає в тому, щоб «показати існування зрозумілим і відтак виправданим» [2, с. 83]. Саме тому міф повинен стати «необхідним наслідком і навіть метою науки» [2, с. 83]. Ораторія Бенна та Гіндеміта цілком відповідає цій умові: в ній втілюється спроба пояснити великий закон Всесвіту – Безперервне, вічне перетворення. І всі інші явища світу постають такими, що вписуються в систему дії цього закону.

У коментарі до третьої частини (та, відповідно, в «Хорі хлопчиків») сам Готфрід Бенн виводить основу *тріумфу життя*: «не плотське, не харч та спаровування є для людей тріумфом життя, але, попри всю повагу сьогодення до матеріального, гігієни, темпу, рекордів, підкорення простору та часу, ним лишаються внутрішні успіхи, для яких ми карбуємо свідомість, для сили на втримання порядку та особистих відмов... Не лишається жодної іншої перспективи, жодного іншого виходу з життя та смерті, окрім того, щоб кожен окремо, як і ціла людська спільнота, постійно відновлювали майже зниклі залишки міфу своєї раси та запозичували звідти принцип творіння, його великий закон – Безперервне»⁷ [4, с. 603].

⁷ "...dass nicht das Fleischliche, nicht Fraß und Paarung, für den Menschen der Triumph des Lebens ist, sondern daß trotz alles Geweses unserer Tage um das Materielle, um Komfort, Hygiene, Tempo, Rekord, Überwindung von Raum und Zeit, es innere Leistungen sind, für die wir das Bewußtsein eingepreßt erhielten, für Kräfte der Ordnung und des individuellen Verzichts. Es wird sich keine andere Perspektive finden lassen, kein anderer Ausweg aus Leben und Tod, als daß sich das Individuum wie die ganze menschliche Gemeinshaft immer wieder des unauflösbaren mythischen Restes ihrer Rasse erinnert und sich der Schöpfung überreignet, ihrem großen Gesetz, dem Unaufhörlichen".

Список літератури

1. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке / Эрнст Кассирер. – М. : Гардарика, 1998. – 784 с.
2. Ніцше Ф. Повне зібрання творів. – Т. 1 : Народження трагедії. Невчасні міркування. Твори спадку 1870–1873 / Фрідріх Ніцше ; [упоряд. Джорджо Коллі, Маціно Монтінарі, ред. О. Фешовець]. – Львів : Астролябія, 2004. – 770 с.
3. Шпенглер О. Закат Европы [Электронный ресурс] / Освальд Шпенглер. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng_2/index.php (дата обращения: 15.11.2013). – Загл. с экрана.
4. Benn G. Gesammelte Werke in vier Bänden. – B. 3 : Gedichte / G. Benn ; Hrsg. von Dieter Wellershoff. – Stuttgart : Klett-Gotta, 1993. – 125 S.
5. Goethe J. W. Gedichte / J. W. Goethe. – Volksverlag Weimar, 1963. – 592 S.

R. Savchenko

**THE ORATORIUM “THE UNCEASING” (“DAS UNAUFHÖRLICHE”)
BY GOTTFRIED BENN AS AN ATTEMPT TO REVIVE
THE TRAGIC MYTH IN 20TH CENTURY**

This article represents the oratorium “Das Unaufhörliche” by G. Benn as an attempt to revive the tragic myth in the 20th century. The image of “das Unaufhörliche” (“The Unceasing”) is analyzed as a mythological one in the light of Nietzsche’s philosophical ideas. The article gives a general idea of Gottfried Benn’s work in the context of European modern poetry development in the 20th century.

Keywords: Nietzsche, Benn, myth, tragedy, modernism, will to power, oratorio, Unaufhörliche, unceasing, cultural crisis.

Матеріал надійшов 15.10.2015